

Komparace íránské a ruské revoluce v dílech dvou současných exilových íránských autorů

Německý, Marek

Veröffentlichungsversion / Published Version

Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Německý, M. (2014). Komparace íránské a ruské revoluce v dílech dvou současných exilových íránských autorů. *Historická sociologie / Historical Sociology*, 1, 127-134. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-406506>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY-NC-ND Lizenz (Namensnennung-Nicht-kommerziell-Keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY-NC-ND Licence (Attribution-Non Commercial-NoDerivatives). For more information see:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>

Komparace íránské a ruské revoluce v dílech dvou současných exilových íránských autorů*

MAREK NĚMECKÝ**

**The Comparison of the Russian and the Iranian Revolutions
in the Writings of Two Contemporary Iranian Authors**

Abstract: Article describes the books of two authors, who try to compare Russian and Iranian revolutions and political development generally. Whereas Ghoncheh Tazmini uses Hegelian structuralist approach, that sees these revolutions as an inevitable result of modernization from above, another Iranian political scientist Zhand Shakibi puts stress on the role of human actor – pre-revolutionary monarch and his (miss)management of the situation in explaining the origins of revolution. Shakibi applies the human agency perspective to the analysis of the character of pre-revolutionary monarch and his modus operandi. According to Shakibi the structural variables did not by themselves cause the revolution, they create only potential for revolution. The revolutions must be explained by describing complex interactions between structural variables and modus operandi of the monarchs.

Key words: Iranian revolution, Russian revolution, modernization theory, Reza Shah Pahlavi, theory of revolution

V poslední době můžeme být svědky zajímavého trendu: zvyšuje se počet výzkumných projektů exilových íránských vědců, věnovaných komparaci revoluce, před i porevolučního vývoje v jejich vlasti s Ruskem. Příkladem jsou práce Ghoncheh Tazmini *Revolution and Reform in Russia and Iran* a Zhand Shakibiho *Khatami and Gorbachev. Politics of Change in the Islamic Republic of Iran and the USSR*, popřípadě jeho starší kniha *Revolutions and Collapse of Monarchy*, v jejichž obsahové analýze a komparaci spočívá účel předložené recenzní stati, stejně jako představení obou autorů a jejich pohledu na problematiku íránské a ruské revoluce.

Ghoncheh Tazmini působí jako badatelka íránského původu zabývající se politikou, která vystudovala politologii v Kanadě na University of British Columbia, přičemž ve svých studiích dále pokračovala na London School of Economics, kde se věnovala studiu ruské politiky. Recenzovaná kniha představuje upravenou verzi její disertační práce obhájené na Department of Politics and International Relations at the University of Kent at Canterbury. [2012: ix]. Kromě recenzované publikace vydala i monografii věnovanou analýze Chátamího reformní politiky [Tazmini 2013a], zároveň se kromě své odborné práce věnuje aktuální politické publicistice [Tazmini 2013b] nebo účasti na konferencích [Schiller Institut 2012].

Druhý autor, Zhand Shakibi, přednáší komparativní politologii na London School of Economics. Zabývá se zvláště Íránem, ekonomickou a politickou transformací

* Tato stať vznikla v rámci řešení projektu GAČR č. 13-35717P *Strukturální příčiny arabských revolucí a nástupu politického islámu*.

** Mgr. Marek Německý, Ph.D., Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. E-mail: marekn@email.cz.

postsovětského prostoru, ropnou politikou v kaspickém regionu a kromě toho i obecnými vztahy islámu a modernity [LSE 2013]. Recenzovaná kniha není zdaleka jeho první publikací, v níž se zabývá komparací Ruska a Íránu [Shakibi 2007].

Tyto recenzované publikace, vycházející z analýz modernizace, se snaží vysvětlit stezky vývoje Íránu a Ruska jako důsledky zvolené formy modernizace těchto společností za dynastie Romanovců v Rusku a Pahlaví v Íránu. Shakibi [Shakibi 2010: 31] pracuje s konceptem RWA (*revolutionary westernization from above*), tj. modernizací zdola, Tazmini naopak uplatňuje koncept modernizace shora [Tazmini 2012: 17]. Chomejního i Leninovu revoluční strategii pak oba dva autoři vysvětlují jako kreativní pokusy vytvořit alternativní modernitu z místních kulturních zdrojů. Samotný aspekt pochopit Chomejního revoluci jako pokus vymezit se vůči násilné westernizaci není nikterak nový, viz například brilantní analýza Hamida Dabashiho [Dabashi 2008]. Nové nejsou koneckonců ani pokusy chápat sovětský komunismus coby alternativní modernitu. To, čím jsou oba dva autoři zajímaví, je inovativní, byť ne zcela úspěšný pokus komparovat politickou dynamiku ruské a iránské alternativní modernity. Výsledkem je originální, ale zároveň nepřesvědčivý iranocentrický pohled na ruský politický vývoj. Křečovitá snaha hledat analogie mezi Íránem a Ruskem je sice oběma autorům společná, nicméně výsledky těchto analýz se často diametrálně liší. Zatímco Zhand Shakibi srovnává reformní politiku iránského prezidenta Muhammada Chátamího s politikou Michaila Gorbačova, Tazmini naopak komparuje Chátamího s Vladimírem Putinem, jehož považuje za reprezentanta autentické revoluce zdola. Putin totiž podle zmíněné autorky reprezentuje žádoucí třetí cestu mezi modernizací shora, založenou na přejímání západních vzorců, kterou podle ní představovali Romanovci a Gorbačov, a revolucí zdola vytvářející alternativní modernitu, kterou ztělesňovali Lenin, Stalin a v Íránu pak Chomejní [Tazmini 2012: 242]. Tazmini vůbec pracuje s modelem dialektické triády, proti tezi (modernizace a pozápadnění ze shora) stojí antiteze (revoluce ze zdola a vytváření alternativní modernity). Ideální řešení pak dle ní představuje syntéza, tj. evoluční modernizace zdola, přičemž se navíc explicitně hlásí k hegelianské verzi teorie pokroku [Tazmini 2012: 16–17]:

<i>Teze</i>	<i>Antiteze</i>	<i>Syntéza</i>
Modernizace ze shora	Revoluce ze zdola	Modernizace ze zdola
Pozápadnění	Alternativní modernita	Evolučně vzniklá autentická modernita
Romanovci, Gorbačov, Mohammad Rezá Šáh Pahlaví	Lenin, Stalin, Chomejní	Chátamí, Putin

Naproti tomu se komparace Zhanda Shakibiho zakládá na mnohem serióznějším přístupu v duchu komparativní politologie. Shakibi vychází ze svého konceptu revoluční westernizace shora a na jeho pozadí rozvíjí celý příběh své monografie. Začíná analýzou modernizačních politik dynastií Romanovců a Pahlaví a vysvětluje, že tyto westernizační a modernizační strategie byly založeny na: 1) monarchicky vedeném útoku na náboženství a klerikální instituci; 2) kulturní revoluci, jejímž cílem bylo vytvořit nový typ člověka, *homo romanovicus* a *homo pahlavicus*; 3) centralizaci institucí spojených s expandující vojenskou mocí; 4) industrializaci podle západního vzoru [Shakibi 2010: 36].

Leninismus a chomejnismus pak vznikají jako revoluční reakce na zvolenou stezku modernizace a westernizace. Úspěch leninismu a chomejnismu je dán především vytvořením efektivních institucí směřujících k udržení revoluční moci a stezky vývoje [Shakibi 2010: 112–142]. Zde se Shakibi věnuje komparativní analýze institucí KSSS (politbyro, Ústřední výbor) a institucí Íránské islámské republiky (Vůdce revoluce, Shromáždění expertů, Rada strážců, Rada pro státní zájem – *Expediency council*).

V dalších oddílech své knihy se pak Shakibi zabývá komparativní analýzou reformních politik Gorbačova a Chátamího, zvláště se zaměřuje na osobnostní faktor [Shakibi 2010: 143–185], geopolitické okolí [tamtéž: 186–220] a politiku „glasnosti“ [tamtéž: 221–244].

Jako komparativní politolog klade Shakibi velký důraz na analýzu „efektivního transformačního vůdcovství“ [Shakibi 2010: 18], přičemž jeho znaky přebírá z koncepce George Breslauera [2000: 262–263]. Úspěšný lídr transformace musí uspět v řadě „kritérií“ a úkolů, tj. musí být schopen veřejnosti vysvětlit nekompatibilitu mezi požadavky, které na daný politický systém klade jeho okolí, na straně jedné a strukturujícími principy daného politického řádu a jeho kulturními předpoklady na straně druhé [tamtéž: 18]. Zároveň musí „nastínit alternativní vizi politické organizace a kultury, která znovu nastolí harmonický vztah mezi transformovanou jednotkou a jejím okolím“ [tamtéž: 18]. Ve prospěch této vize musí dále umět mobilizovat své stoupence, musí umět zabránit obhájčům stávajícího řádu, aby změny sabotovali. K prosazení své vize je zapotřebí, aby uměl implementovat specifické programy, které nahradí existující instituce institucemi lepšími, jež budou více funkční z hlediska požadavků systémového okolí. Reformy samozřejmě předpokládají vytvoření a legitimizaci autonomní veřejné sféry. Ta musí mít přístup k sociálním, ekonomickým, politickým a informačním zdrojům. Nově vzniklé sociální interakce a procesy směny musí být integrovány a koordinovány pomocí nově vzniklých regulačních institucí. Konečně úspěšná transformace předpokládá vytvoření nové politické a ekonomické kultury [Shakibi 2010: 18].

Jak Gorbačov, tak Chátamí čelili problému, jak sladit republikánské a revoluční instituce. Zde je třeba zmínit podobnou stezku vývoje, kdy Íránská islámská republika i Sovětský svaz byly z hlediska svých deklarovaných ústav revolučně vzniklými republikami. V případě Íránu šlo dokonce o první republikánské zřízení v jeho dějinách. V obou případech ale došlo k potlačení republikánských institucí (sověty, madžles) ve prospěch institucí revolučních (politbyro, Nejvyšší vůdce, Rada strážců). Gorbačov i Chátamí čelili tomuto problému novou reinterpretací klasiků revoluce. Gorbačov se ideologicky hlásil k pozdnímu Leninovi a jeho Nové ekonomické politice (NEP), Chátamí pak k republikánským idejím v díle Chomejního. Gorbačov měl oproti Chátamímu řadu výhod, jeho perestrojka probíhala v mnohem příznivějším geopolitickém prostředí Reaganovy a Bushovy (starší) administrativy spojené s politikou dialogu mezi supervelmocemi. Naopak Chátamího politika narazila na zahraniční strategie George W. Bushe mladšího a jeho manichejskou politiku reprezentovanou zařazením Íránu do „osy zla“. Tehdejší americká administrativa nedokázala reagovat na vstřícná gesta z íránské strany (moratorium na jaderný program, vojenskou pomoc v boji s Talibanem, odsunout do pozadí antiamerickou rétoriku).

Chátamí se od Gorbačova lišil také z hlediska vnitropolitickým kritérií. Na rozdíl od Gorbačova nebyl hlavním ideologem režimu ani nejmocnějším mužem ve státě, jímž byl nejvyšší vůdce Chámene'í. Íránský politický systém nebyl navíc tak centralizovaný jako systém sovětský, nýbrž byl založen na omezeném pluralismu spočívajícím v politické

soutěži jednotlivých frakcí revoluční elity, byť omezené občasnými intervencemi Rady strážců i Nejvyššího vůdce. Zde sehrála velkou roli Chátamího nerozhodnost a též neochota k riskantním akcím proti politickým rivalům [Shakibi 2010: 345]. Chátamí jako člen revoluční elity preferoval koncepci pozvolné sociální změny, jež mu bránila opřít se o mnohem radikálněji orientované „proreformní“ síly ve společnosti, například o studenty.

Ve své starší knize *Revolutions and Collapse of Monarchy* [Shakibi 2007] se autor pokouší podat analýzu tří velkých revolucí, francouzské, ruské a íránské, z pohledu role lidského aktéra. Tato publikace představuje asi nejzdařilejší ze všech tří recenzovaných prací. Komparativní pečlivost vyniká zejména ve srovnání s prací Ghoncheh Tazmini. Kniha obsahuje velkou obhajobu voluntarismu a svobody lidského aktéra, neboť vykládá velké revoluce a pád monarchií jako důsledek způsobu, jakým se vládnoucí monarcha (Ludvík XVI., Mikuláš II., Mohammad Rezá Pahlaví) (ne)postavil k výzvám předrevoluční situace.

V úvodu [Shakibi 2007: 1–57] autor situuje své názory na průběh těchto velkých revolucí do teoretického pole strukturálního vysvětlení, přičemž vše komparuje a vysvětluje v kontextu role lidského aktéra. Za hlavní reprezentanty strukturálního pojetí revoluce považuje Tocquevillu, Marxe a ze současných autorů Thedu Skocpol, nicméně u dvou klasických autorů to není se „strukturálností“ jejich pozice tak jednoznačné. Tocquevillův důraz na strukturální faktory je třeba chápat jako protíváhu tehdejšímu narativnímu dějepiscectví, konec konců to byl Tocqueville, kdo prohlásil: „Pokud jde o mne, já nenávidím všechny ty absolutní systémy, ve kterých všechny události historie závisí na prvních příčinách a jsou tak spojeny řetězci osudu, jinak řečeno, vedou k vymizení lidí z historie lidského rodu“ [citováno dle Shakibi 2007: 1]. Pokud jde o Marxe, byl to jeho následovník Lenin, kdo se odchýlil od ortodoxie voluntaristickým důrazem na roli avantgardní strany [Shakibi 2007: 4–5].

Shakibiho přístup se ale liší i od jiných autorů, kteří jako Gurr nebo Tilly kladou důraz na kolektivní jednání či masové chování v rámci revolučních fenoménů. Oproti nim akcentuje fenomén královského dilematu, to jest způsobu, jakým monarcha řeší protikladné cíle modernizační centralizace na straně jedné a rozšiřování politické participace za hranice tradiční politické komunity na straně druhé [Shakibi 2007: 7]. Zde odkazuje na klasika komparativní politické sociologie Samuela Huntingtona, jenž jako první poukázal na napětí mezi rychlou sociální změnou a mírou politické institucionalizace.

Svůj voluntaristický přístup akcentující roli monarchy vykládá Shakibi v kontrastu se strukturálním přístupem založeném podle něho na třech formách strukturálních faktorů: 1) monarchické ideologii a vládnutí; 2) výzvách pocházejících a pramenících v mezinárodním systému; 3) reformách a domácích výzvách [Shakibi 2007: 18]. Právě na pozadí těchto strukturálních faktorů pak analyzuje jednání jednotlivých monarchů, aby ukázal nedostatečnost strukturálního vysvětlení.

Autor se projevuje velmi přesvědčivě, zejména pokud jde o výklad úlohy Mohammada Rezy Šáha Pahlaví při pádu jeho režimu. Zde autor člení výklad do několika podkapitol, například *Struktura a jednání: mezinárodní výzva*; *Struktura a jednání: Mohammad Rezá Šáh a modus operandi*; *Struktura a jednání: stát versus náboženství*; *Struktura a jednání: Mohammad Rezá Šáh a modernizace*.

Nejprve Shakibi popisuje vzájemnou interakci determinujících strukturálních faktorů plynoucích z geopolitické situovanosti Íránu (geopolitická tradice Velké hry, anglo-sovětská invaze do Íránu v roce 1941, sovětská okupace Ázerbajdžánu, postavení Íránu jako

nárazníkového státu mezi sovětskou a americkou sférou vlivu, ropa a puč v roce 1953) a způsobu šáhova politického vůdcovství. Šáh byl bezesporu traumatizován způsobem odstavení jeho otce od moci v roce 1941, korupcí íránských politiků a stran ze strany Britů a Sovětů v poválečné době i závislostí na americké pomoci v době Mosaddekova puče (1953) [Shakibi 2007: 182].

Tyto faktory však nepůsobily samy o sobě, nýbrž získávaly svůj vliv teprve v interakci se specifickými rysy šáhovy psyché. Sovětská okupace Ázerbajdžánu vedla šáha k pocitu naprosté závislosti na Spojených státech, zkušenost s Mosaddekem jednak k pocitu hluboké nedůvěry k demokratickým politikům a demokratickému procesu a k ještě intenzivnějšímu pocitu závislosti na Spojených státech a nekritickým iluzím o vlivu svých západních spojenců. Samotný šáh se totiž nebyl schopen Mosaddekovi postavit, utekl ze země a špinavou prací obrany monarchie za něj musela převzít CIA v rámci kontroverzní operace TPAJAX.³ Nebyla to samotná skutečnost, že Mosaddek byl svržen, která zabránila demokratizačnímu procesu, nýbrž skutečnost, že šáh si negativní zkušenost s Mosaddekem zobecnil, čímž se stala zdrojem jeho nedůvěry a paranoie vůči demokratickým politikům vůbec. Operace TPAJAX podpořila paranoiu šáha také vůči zahraničnímu světu, zejména Spojeným státům, o nichž byl přesvědčen, že mohou, když se jim to bude hodit, svrhnout i jeho samotného [Shakibi 2007: 183]. Tato obava dosáhla absurdity, když na konci své vlády šáh nedokázal pochopit, že se proti němu obrátil jeho lid a viděl za počínající revoluci americko-britské spiknutí založené na jejich podpoře radikální levice a náboženského kléru [Shakibi 2007: 219].

V letech 1941–1959 byl šáh pouze jedním z mnoha aktérů íránské politiky [Shakibi 2007: 184]. V té době byli u moci silní premiéři, kteří se snažili omezovat šáhovu moc, Ali Forughí, Ahmad Qavam, Ali Razmara a Mohammad Mosaddek. Po zkušenostech s Mosaddekem zachvětila šáha paranoia a nedůvěra vůči jeho premiérům. Šáh nedokázal koexistovat s žádnou silnou osobností v roli premiéra. Zde vidí Shakibi podobnost s chováním cara Mikuláše II., jenž podobně nedůvěřoval svým ministrům. To vedlo k neustálé potřebě šáha být v centru politického života, schvalovat a ovládat veškerou politickou agendu. Základní problém tohoto přístupu spočíval v tom, že činil šáha odpovědným za jakékoli vládní selhání a fakticky tak propojil legitimitu dynastie s legitimitou vlády [Shakibi 2007: 185]. Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let dochází k zásadní změně šáhova chování, kdy přestává diskutovat, uzavírá se do sebe a špatně snáší kritiku [Shakibi 2007: 187]. Změna v šáhově psychologickém charakteru má pak i zajímavé strukturální důsledky, kdy dochází k vytváření mimovládních struktur moci sloužících osobně šáhovi a jeho dynastii (tajná služba SAVAK, „Second bureau“ vykonávající dohled nad armádou a prevenci vojenského puče či císařský inspektorát pro kontrolu státních institucí) [Shakibi 2007: 190].

Šáhův politický aktivismus vyvrcholil v tzv. Bílé revoluci, kdy se ještě více angažoval ve vládních aktivitách a stal se tak snadným terčem zejména pro islamistickou opozici. Legitimita šáha tak byla stále více závislá na praktických úspěších či selháních jeho vládnutí. Tím, že se šáh sám posunul do centra politického života, znemožnil vytvoření

³ Pokud jde o popis a hodnocení operace TPAJAX, pro-šáhovský výklad podává Afkhami [2009: 155–186], kritický výklad pak Kinzer [2008].

skutečně fungujících politických stran, volební soutěže a z ní plynoucí standardní politickou alternací vlády a opozice.

V průběhu vlastní iránské revoluce pak šáh svou politickou nerozhodností zpečetil svůj osud. Nedokázal se rozhodnout ani pro dialog s umírněnou opozicí kolem Národní fronty s cílem vyšachovat radikální islamisty, a ani pro vojenské řešení. Dohoda s umírněnou opozicí Národní fronty by byla vyžadovala, aby se šáh vrátil na půdu konstituce z roku 1906, přestal vládnout a pouze kraloval, respektive šáhoval. Vojenské řešení by naproti tomu nutně vedlo k masakru opozičních demonstrantů, čemuž bránilo svědomí humanitně založeného šáha. Armádě tradičně chyběly jasné rozkazy, dokonce i předchozí pokus o Chomejního povstání z roku 1964 byl potlačen jen díky tomu, že se někteří armádní velitelé odvážili jednat navzdory šáhovu alibismu a dvojnásobným rozkazům. Dalším paradoxem situace byla skutečnost, že šáh, nemající odvalu k zásadním politickým ústupkům, se snažil uklidnit veřejné mínění zatýkáním klíčových představitelů bezpečnostního aparátu, čímž podkopal poslední základy své moci.

Shakibi srovnává chování šáha i celkový kontext se situací ostatních panovníků svržených revolucí. Írán se mu v tomto ohledu jeví jako bezprecedentní, neboť Mohammad Rezá Pahlaví musel čelit složitějším výzvám než Ludvík XVI. nebo Mikuláš II., neboť po druhé světové válce před ním stál úkol znovuvybudovat iránský stát, zhroucený pod tíhou sovětsko-britské invaze z roku 1941. Traumatická zkušenost z období sovětsko-britské okupace, kdy Britové i Sověti podpláceli poslance madžlesu a financovali své klienty z řad politických stran, vedla šáha k nedůvěře k voleným politikům a k demokracii vůbec.

Bezpochyby pod vlivem tohoto traumatu, ale i tradiční monarchistické ideologie, vnímal šáh jako svůj základní úkol zajistit nezávislost Íránu. Tu viděl jako ohroženou zaostalostí země i slabostí ekonomiky. Z této situace viděl jediné východisko spočívající v rychlé modernizaci, a to později i za cenu potlačení demokratických prvků [Shakibi 2007: 182]. Šáh nadřazoval svůj zájem o reformu a modernizaci nad respekt k fungování ústavního systému a k demokratické kultuře [Shakibi 2007: 193]. Obával se totiž, že politické debaty povedou pouze k politické nestabilitě a nedostatku konsensu, a tak ohrozí modernizační cíle Bílé revoluce [Shakibi 2007: 194]. V letech 1959–1963 se úřad premiéra stává pouhým přívěskem monarchie, v zemi existuje „řízená demokracie“ založená na dvou politických stranách, Nacionalistické straně (*Melliyun*) a Lidové straně (*Mardom*). V roce 1975 dochází k rozpuštění těchto dvou politických stran a je založena jediná státostrana s názvem *Rastahiz*.

Šáhův program rychlé modernizace zvaný Bílá revoluce vyhlášený v roce 1963 vycházel ze šesti principů: 1) zavedení volebního práva pro ženy; 2) pozemkové reformy; 3) privatizace; 4) znárodnění lesů; 5) podílu zaměstnanců na zisku; 6) vytvoření sborů na podporu vzdělání [Shakibi 2007: 207–208]. Tento rychlý program modernizace shora však přinesl spoustu nezamýšlených negativních důsledků. Boj za volební právo znepráčetil šáhovi konzervativní duchovenstvo, které ho podporovalo v boji proti Mosaddekovi, pozemková reforma zničila vrstvu statkářů jako nezávislou sílu v zemi, což vedlo k tomu, že se Írán stal v podstatě rentiéřskou ekonomikou, kde se životní úroveň obyvatelstva odvozovala z příjmů z ropy.

Právě na ekonomické krizi, jež postihla Írán po roce 1975, ilustruje Shakibi vzájemně se doplňující i posilující vliv strukturálních rizik a šáhova modu operandi. Íránská administrativa totiž disponovala řadou velmi schopných technokratů, kteří celou krizi předvíдали

a na rizika jednostranné závislosti na ropě dlouhodobě předem upozorňovali. V roce 1973 předložili šáhovi první kritickou zprávu o stavu ekonomiky, upozorňující na rizika jednostranné závislosti ekonomiky na exportních cenách ropy. Šáh na ni reagoval způsobem, tolik typickým pro jeho neschopnost poslouchat špatné zprávy nebo kritické názory, a v roce 1974 vyhlásil politiku velkého skoku, jež měla v rámci desetiletí zařadit Írán mezi nejvyspělejší země světa. Výsledkem byl obrovský příliv peněz z ropy do ekonomiky, který způsobil nekontrolovatelnou inflaci, jenom mezi lety 1975 až 1977 vzrostly životní náklady o 200 % [Shakibi 2007: 211]. Šáh preferoval grandiózní státem financované investiční projekty, čímž šel proti zájmům soukromého sektoru. Proti inflaci se pak snažil bojovat hysterickým zatýkáním obchodníků a prodavačů bazaru, jako by inflace nebyla strukturálním důsledkem jeho politiky, nýbrž projevem jejich svévole. Po duchovních i pozemkové šlechtě si tak zneprátnil třetí významnou sílu íránské společnosti.

Analýza íránské revoluce samozřejmě nemůže postrádat hodnocení role duchovních. Mohammad Rezá Šáh byl paradoxně velmi pobožný člověk, který po svém nástupu na trůn v roce 1941 uvolnil řadu antiklerikálních restrikcí z dob vlády svého otce. Konzervativní muslimští duchovní byli jedinou skupinou připravenou ve čtyřicátých a padesátých letech kooperovat s monarchií. Ájatolláh Kašání sehrál klíčovou roli v porážce Mosaddeka. Podle Shakibiho byla politika šáha vůči duchovním určena třemi determinanty: 1) vnímáním hrozby zemi ze strany mezinárodního nebo vnitřního komunismu; 2) politikou modernizace a reforme; 3) snahou expandovat moc dynastie Pahlaví na celou íránskou společnost [Shakibi 2007: 202].

Zpočátku sice představovali duchovní významného spojence proti vnímané hrozbě komunistické subverze, ale v šedesátých letech dochází v důsledku přijímání reformní legislativy (právo na sekulární rozvod, zvýšení věku pro vstup do manželství, jurisdikce sekulárních soudů nad rodinným právem) k odcizení duchovních od politiky šáha.

Vzestup a úspěch islamistické opozice však podle Shakibiho nebyl vůbec strukturálně nutný. Byl to důsledek specifické šáhovy politiky modernizace a westernizace shora spojené s eliminací sekulární opozice.

Šáhova neschopnost v rámci politického managementu se ukázala též ve způsobu, jakým se pokoušel řešit krizi režimu po roce 1977. Šáh ohlásil program politické liberalizace těsně po zvolení Jimmy Cartera americkým prezidentem, což vzbudilo dojem, že jedná pod americkým tlakem. Šáh liberalizaci jednostranně pojal jako omezení represivních složek, nebyl ochoten vyjednávat se sekulární opozicí Národní fronty (následovníky Mosaddeka) a nenabídl obywatelstvu možnost účasti na politické moci i věrohodnou naději na změnu. Nevyužil tak nejednoty opozice ani ochoty sekularistů s ním vyjednávat na bázi návratu k principům Konstituční revoluce z roku 1906. Absurditu této politiky dovršil zatýkáním členů vlastního bezpečnostního aparátu. Příčina tohoto chování tkví jednak ve specifické šáhově psyché, jednak v atmosféře, která jej obklopovala. Šáh nebyl schopen vidět, že příčina nespokojenosti íránské populace vězí ve stylu jeho vládnutí, proto nebyl schopen pochopit krizi nikoli jako zahraniční komplot (sovětský, britský či americký), ale jako důsledek jeho politického stylu a jako takovou ji řešit politicky.

Právě na íránském příkladu se Shakibimu podařilo nejlépe doložit, že strukturální proměnné nejsou příčinami revolucí, nýbrž že pro ně pouze vytváří potenciál. „To, co vytvořilo revoluce, byla komplexní interakce mezi strukturálními proměnnými a jednáním monarchy“ [Shakibi 2007: 2]. Tato obecná teze platí rovněž pro Rusko a Francii, nicméně

iránský příklad se jeví jako nejpřesvědčivější. Rychlá modernizace a westernizace tedy nemusejí nutně vést k anti-západní revoluci, nýbrž, jak ukazuje případ Attatürkova Turecka, mohou být v případě kvalitního politického managementu i úspěšné, a to také na cestě k liberální demokracii. V tom lze vidět největší přínos Shakibiho práce, jež ukazuje, že dějiny poskytují i prostor pro svobodu a kreativitu lidského aktéra, na rozdíl od hegelianského determinismu Tazmini.

Literatura

- Afkhami, Golam Reza [2009]. *The Life and Times of the Shah*. Berkeley: University of California Press.
- Breslauer, George W. [2000]. *Gorbachev and Yeltsin as Leaders*. London: [s.n].
- Dabashi, Hamid [2008]. *Theology of Discontent. The Ideological Foundation of the Islamic Revolution in Iran*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Kinzer, Steven [2008]. *All the Shah's men: an American coup and the roots of Middle East terror*. Hoboken: John Wiley & Sons.
- LSE [2013]. London School of Economics. Middle East Centre. *Research Groups*. [online]. Dostupné z: <<http://www.lse.ac.uk/middleEastCentre/people/researchGroup.aspx#ZhandShakibi>> [4. 9. 2013].
- Shakibi, Zhand [2007]. *Revolutions and the Collaps of the Monarchy. Human Agency and the Making of Revolution in France, Russia and Iran*. London: Tauris.
- Shakibi, Zhand [2010]. *Khatami and Gorbachev. Politics of Change in the Islamic Republic of Iran and the USSR*. London: Tauris.
- Schiller Institut [2012]. Ghoncheh Tazmini: A New Perspective For Iran. *You Tube*. [online]. Dostupné z: <<http://www.youtube.com/watch?v=rKqth9iKPOs>> [3. 12. 2012].
- Tazmini, Ghoncheh [2012]. *Revolution and Reform in Russia and Iran. Modernization and Politics in Revolutionary States*. London: Tauris.
- Tazmini, Ghoncheh [2013a]. *Khatami's Iran: The Islamic Republic and the Turbulent Path to Reform*. London: Tauris.
- Tazmini, Ghoncheh [2013b]. Category Archives: Ghoncheh Tazmini. *I.B. Tauris Publisher*. [online]. Dostupné z: <<http://theibtaurisblog.com/category/authors/ghoncheh-tazmini/>> [4. 9. 2013].

*Marek Německý (*1975) působí na Pracovišti historické sociologie FHS UK v Praze. Dlouhodobě se věnuje politické sociologii a strukturně funkcionalistické sociální teorii. Studijně pobýval na univerzitách ve Frankfurtu nad Mohanem (2004) a v Bamberku (2005).*